EVOLUȚIA GENULUI PAMFLETAR ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Ana FERAFONTOV
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat: Termenul „pamflet” începe să fie utilizat relativ târziu în limba română (1851), dar elemente de pamflet pot fi identificate încă în cronicile muntenești, ce datează din sec. al XVIII-lea. Primele forme ale genului pamfletar se atestă în scrierile comisului Ionică Tăutu (începutul sec. al XIX-lea). Următoarea figură de mare importanță în evoluția pamfletului românesc este I. Heliade-Rădulescu, considerat de unii cercetători drept „ctitor al pamfletului românesc modern”. Treptat pamfletul capătă o răspândire mai largă, fiind identificat în activitatea lui T. Arghezi, N.D. Cocea, I. Vinea. P. Șeicaru etc. Odată cu dezvoltarea presei românești, pamfletul se distinge ca specie publicistică utilizată de o serie de scriitori și publiciști. În timp ce în Franța se vorbește despre ipoteza declinului genului pamfletar, datorat civilizării și pacificării vieții politice, în spațiul românesc pamfletul cunoaște o dezvoltare considerabilă, fiind practicat de o serie de publiciști precum: M. Dinescu, Cr.T. Popescu, Alex Ștefănescu, T. Octavian, L. Munteanu, A. Pleșu, I. Groșan, M. Mihăieș etc. În spațiul basarabean pamfletul se leagă în special de numele lui C. Tănase și V. Mihail.

Cuvinte-cheie: *pamflet, evoluție, manifestări ale pamfletului, publicistică, libertate de exprimare*.

Abstract: The term “pamphlet” begins to be used relatively late in the Romanian language (1851), but the elements of the pamphlet can still be identified in the Wallachian chronicles, dating back to the 18th century. The first forms of the pamphlet genre are attested in the writings of Ionică Tăutu (the beginning of the 19th century). The next person of great importance in the evolution of the Romanian pamphlet is I. Heliade-Rădulescu, considered by some scholars to be “the founder of the modern Romanian pamphlet”. The pamphlet gains gradually a wider spread, being identified in the work of T. Arghezi, N.D. Cocea, I. Vinea. P. Şeicaru, etc. The pamphlet is distinguished as a journalistic species used by a number of writers and publicists once with the development of the Romanian press. While in France there is talk of the hypothesis of the decline of the pamphlet genre, due to the civilization and pacification of political life, in the Romanian space the pamphlet has a considerable development, being practiced by a number of publicists such as: M. Dinescu, Cr.T. Popescu, Alex Ştefănescu, T. Octavian, L. Munteanu, A. Pleşu, I. Groşan, M. Mihăieş, etc. In the Bessarabian space, the pamphlet is especially related to the names of C. Tănase and V. Mihail.

Keywords: *pamphlet, evolution, manifestations of the pamphlet, publishing, freedom of speech.*

În română termenul „pamflet” a pătruns pe filieră franceză, fiind atestat pentru prima dată în 1851, într-o scrisoare a lui Nicolae Bălcescu către C.A. Rossetti: „ce o să ziceți mai mult decât ai zis tu în acel pamflet?” (referindu-se la conflictele din jurul lui I. Heliade-Rădulescu) [*apud*7, p. 25]. În limba română cuvântul „pamflet” apare relativ târziu în comparație, de exemplu, cu engleza, unde este atestat pentru prima dată în 1592, sau cu franceza, unde apare pentru prima dată în 1698[1].

Este necesar să subliniem că pamfletul ca fenomen a existat cu mult înainte de atestarea cuvântului „pamflet” în română, franceză sau engleză. Este ceea ce Yvonne Bellenger numește „la chose avant le mot” (lucrul înaintea cuvântului), menționând că „pamfletul a existat cu siguranță înaintea „pamflet”-ului” [1]. Cercetătorii [1, 6, 7ș.a.] susțin că pamfletul a existat chiar din Antichitate. Ca autori antici de pamflete pot fi menționați: Aristofan (456–386 î.Hr.), Demostene (384–322 î.Hr.), Menip din Gadara (sec. III î.Hr.), Horațiu (65–8 î.Hr.), Iuvenal (sec. I–II d.Hr.). Încă în Antichitate pamfletul a fost un mijloc de exprimare a nemulțumirii, a revoltei față de anumite fenomene social-politice și față de anumite persoane. Ironia, caracteristică de bază a pamfletului, a constituit în acea perioadă un mijloc eficient de atragere a atenției asupra anumitor probleme și, în unele situații, de eradicare a acestora.

În Evul Mediu se cunoaște mai puțin despre pamflet. Este perioada când abia apare și se dezvoltă tiparul, începe o nouă etapă în activitatea scriitoricească. Totuși înainte de apariția și dezvoltarea tiparului au existat așa-numitele „gazete manuscris”, foi volante prin intermediul cărora se răspândeau noutățile și anunțurile, și presupunem că unele dintre acestea au inclus elemente de pamflet.

Modernitatea este epoca de aur a pamfletului, este perioada când apar cele mai multe pamflete, mai ales în Franța și în Anglia, și se conturează pamfletul ca specie literară. În această perioadă în literatura engleză se disting pamfletari precum John Milton (1608–1674) – *Împuternicirile regelui și ale magistraților, Prima apărare a poporului englez, A doua apărare a poporului englez, Apărarea sinelui*, Daniel Defoe (1660–1731) – *Englezul get-beget*, Jonathan Swift (1667–1745) – *Comportarea aliaților, Propunere pentru folosirea generală a manufacturii irlandeze*, Richard Steele (1672–1729) – *Eroul creștin*, Joseph Addison (1672–1731) – publicații pamfletare în revistele *The Taler, The Spectator, The Guardian* (reviste pe care le fondează împreună cu R. Steele). În Anglia pamfletele s-au răspândit în diferite campanii politice. Cele mai multe broșuri au fost emise în legătură cu Legea săracilor (instituită în 1601), Legea cerealelor (instituită în 1815), răscoalele din India și Irlanda etc. Cu referire la pamfletele engleze din secolul al XVIII-lea, cercetătoarea A.O. Ierusalmkaya afirmă că acestea

[1] Termenul „pamflet” apare în franceză mai devreme de 1698, dar este prezentat ca termen străin (englez). F.E.W. semnalează prima atestare a termenului în 1653 [1].

„reflectau lupta dintre protestantism și catolicism, dintre capitalism și feodalism, dintre două partide parlamentare: vigii și torii” [4]. Astfel, pamfletul devenise o armă în lupta pentru stabilirea ordinii sociale și pentru schimbare.

Perioada modernității este foarte productivă pentru pamfletul francez, fapt remarcat de toți cercetătorii în domeniu (M. Hastings, C. Passard, M. Răduță ș.a.). Epoca de aur a pamfletului francez este considerată perioada Revoluției franceze din anii 1789–1799, când scrierile împotriva lui Ludovic XVI s-au înmulțit considerabil: „instaurarea Republicii și stabilirea democrației oferă pamfletului o inedită libertate de expresie, în timp ce răspândirea presei și masificarea lecturii îi asigură o difuzare și un ecou fără precedent” [2]. În epoca modernă în Franța s-au manifestat ca pamfletari o serie de personalități, printre care se numără: Voltaire (1694–1778) – *La Diatribe du docteur Akakia*, Honoré de Balzac (1799–1850) – *Monographie de la presse parisienne*, Victor Hugo (1802–1885) – *Napoléon le Petit*, Charles Baudelaire (1821–1867) – *Pauvre Belgique*.

Cel mai de seamă reprezentant al pamfletului francez al epocii este Paul-Louis Courier (1773–1825), considerat părintele pamfletului modern [7, p. 19]. Lucrarea sa *Pamphlet des Pamphlets* (1824) este citată de către mulți cercetători ca marcând începutul pamfletului profesionist [7, p. 19]. Textul este construit ca o succesiune de adresări către public și conține reflecții fundamentale privind definiția pamfletului. În 1824, prin lucrarea *Le pamphlet des pamphlets* a lui Paul-Louis Courier, în franceză este instituit oficial termenul „pamflet”. Până la acest moment și chiar după 1824, în franceză au circulat o serie de termeni care, într-o anumită măsură, exprimau sensul pe care i-l atribuim în prezent cuvântului „pamflet”: *factum, libelle (libelle diffamatoire), brochure, diatribe, tract, placard, satire, épigramme, brocard, pasquil, poissonade, mazarinade* (unele dintre acestea au fost preluate în română).

În Rusia pamfletul a cunoscut o dezvoltare destul de modestă, acest fapt datorându-se în special cenzurii țariste, apoi celei comuniste și, dacă luăm în considerare limitarea libertății presei în perioada actuală[2], observăm că nici în prezent pamfletul nu este răspândit în Rusia. Printre cele mai cunoscute pamflete rusești se numără *Călătorie de la Petersburg la Moscova* de Aleksandr Radișcev (1749–1802) și *Scrisoare către Gogol* de Vissarion Belinski (1811–1848).

Odată cu dezvoltarea presei, în perioada contemporană pamfletul este utilizat pe larg în spațiul publicistic și literar. Printre pamfletarii francezi ai secolului al XX-lea se numără: Louis-Ferdinand Destouches (1894–1961), Maurice Clavel (1920–1979), Jean-François Revel (1924–2006), Jean-Edern Hallier (1936–1997) etc.

[2]„Radioul și televiziunea rusă, în cea mai mare parte, sunt controlate direct de stat, în timp ce presa online este deținută de persoane din sectorul privat cu legături cu Kremlinul, sunt concluziile unui studiu conceput de un grup de analiști ai Centrului de Studii Navale din Statele Unite.” (https://www.gandul.info/international/tara-in-care-libertatea-presei-este-aproape-inexistenta-media-capturata-de-stat-si-cei-bogati-17216501)

Pamfletari francezi contemporani sunt: Philippe Alexandre (n. 1932), Paul Chamberland (n. 1939, Québec), François Léotard (n. 1942), Eric Zemmour (n. 1958).

În spațiul românesc pamfletul a cunoscut o dezvoltare diferită de cea din Franța, Anglia sau Rusia. După cum am menționat *supra*, prima atestare a termenului se face în 1851. Înainte de instalarea termenului în română, au circulat o serie de cuvinte care exprimau sensul pe care i-l atribuim astăzi pamfletului: ocară, bârfă, calomnie, injurie, sfadă, diatribă, filipică, libelle (libelle diffamatoire) etc. De exemplu, în anul 1803 divanul Țării Românești a interzis producerea pamfletelor antidinastice, considerându-le niște „bârfe" [8, p. 34].În 1837 M. Kogălniceanu, într-o scrisoare, folosește cuvântul „libelle diffamatoire", iar deja în 1855 utilizează cuvântul „pamflet" (într-o scrisoare către G. Sion): „Pamfletist aș fi fost dacă m-aș fi atins de personalități, dacă m-aș fi pus a cerceta cauzele individuale […]. Pamflet este scrierea dumitale, domnule Sion, care, fără a-și cerca capacitatea reală, studiile asupra materiei […], într-un articol sărac de idei, în care aroganța ține locul talentului, ignoranța pe acela al cunoștințelor, trivialitatea locul stilului, ai lovit simțământul onestului, ai jignit morala publică. […] pamflet nu poate fi decât scrierea dumitale, care, precum singur ai recunoscut, a tratat în stil burlesc o chestie națională și socială" [*apud*7, p. 25]. Din această scrisoare a lui M. Kogălniceanu desprindem că în acea perioadă deja era fixat sensul cuvântului „pamflet" așa cum îl percepem astăzi.

Treptat pamfletul ca specie literar-publicistică se adaptează atât de bine în presa românească, încât unele rubrici de ziar încep să fie denumite cu cuvântul „pamflet". De exemplu, în ziarul *Protestarea* (1906) a lui George Ranetti apare o rubrică de pamflete, în care publică pamflete antimonarhice. În 1934, la Deva, sub conducerea lui Ion Th. Ilea, apare o gazetă cu denumirea *Eu și Europa. Pamflet – satiră – critică* [7, p. 27].În prezent cuvântul „pamflet" este foarte răspândit în presa românească, sensul acestuia a fost chiar extins atât de mult, încât a ajuns să semnifice orice injurie și insultă la adresa unei persoane. Despre extinderea sensului cuvântului „pamflet" vorbește și Rodica Zafiu în articolul *De pamflet*: „Pamfletul actual e, așadar, fie orice text umoristic, fie atacul la persoană protejat de scuza estetică." [9].

După ce am relatat despre apariția și evoluția termenului „pamflet" în limba română, vom urmări cum a evoluat pamfletul ca specie literar-publicistică în spațiul românesc până în prezent.

Primele tendințe pamfletare se înregistrează în cronicile muntenești, în care cronicarii laudă domnitorii în a căror slujbă se află, dar îi defăimează pe inamicii acestora:

> „Pentru aceia numele său s-au poreclit de i-au zis Vărzariul. O, rea sămânță au fost, că nu s-au făcut varză bună, ci de mic au răsărit fiul dracului. Deci cu reaoa a lui slujbă, ce să învățase încă din copilărie, ajuns-au la Matei-vodă vel-armaș, pre vremea ce era și Țucala vel-vestier. Acesta era om îndrăcit și făr'de rușine și iubitor a vărsa sângele oamenilor. Început-au a-și arăta veninul asupra săracilor, că să lăsa ca un șarpe mânios, de

mușca pre unii și pre alții." *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini [Anonimul Cantacuzinesc]*

„Turcii, auzind că s-au robit Duca-vodă, au pus domnu Moldovii pă Dumitrașco-vodă, care și mai nainte au fost domnu la Moldova. Dar rea chiverniseală făcea țărâi – că era un om fără frica lui Dumnezeu: jucaș, curvar, mincinos și alte rele avea într-însul; că oștile umblând pen țară, au adus țărâi mare foamete – cât și om pă om mânca." *Istoriile domnilor Țării Rumânești[Cronica Bălenilor]*

În studiul *Îi urăsc, mă! O antologie a pamfletului. De la cronicarii munteni la Pamfil Șeicaru*, lingvista Magda Răduță descrie activitatea pamfletară a cronicarilor în felul următor: „Aprigi, răi de gură, cu voluptatea așternerii pe hârtie a celor mai cumplite fapte și a celor mai sordide defecte, cronicarii munteni fac pamflet fără să știe, angajați într-o luptă simbolică din care cititorul de azi recuperează mai ales vârtejul umorilor, portretizările acide, dușmăniile și ranchiunele." [7, p. 35]. Cercetătoarea subliniază trăsăturile care conferă acestor cronici un ton pamfletar: violența limbajului („răi de gură"), demascarea faptelor negative („cumplite fapte"), scoaterea în evidență a defectelor („sordide defecte"), spiritul revoltător („angajați într-o luptă simbolică"), implicarea afectivă („vârtejul umorilor, portretizările acide, dușmăniile și ranchiunele").

Recunoaștem că anume acestea au fost primele manifestări ale pamfletului în limba română, deși în sursele de pe internet vehiculează ideea că primul pamflet politic din spațiul nostru este *Scrisoarea brăilenilor către Ștefan cel Mare*, scrisă la 1481, în slavonă:

„De la toţi boierii brăileni şi de la toţi cnezii şi de la toţi rumânii, scriem ţie, domnului moldovenesc, Ştefane voievod. Ai tu oare omenie, ai tu minte, ai tu creieri de-ţi prăpădeşti cerneala şi hârtia pentru un copil de curvă, fiul Călţunei, şi zici că-ţi este fiu? Dacă ţi-e fiu şi vrei să-i faci bine, atunci lasă-l să fie după moartea ta domn în locul tău, iar pe mumă-sa ia-o şi ţine-o să-ţi fie doamnă; cum au ţinut-o în ţara noastră toţi pescarii din Brăila, ţine-o şi tu să-ţi fie doamnă. Şi învaţă-ţi ţara ta cum să te slujească, iar de noi să te fereşti; căci de cauţi duşman, ai să-l găseşti. Şi aşa să ştii: domn avem, mare şi bun, şi avem pace din toate părţile; şi să ştii că toţi pe capete vom veni asupra ta şi vom sta pe lângă domnul nostru Basarab voievod, măcar de-ar fi să ne pierdem capetele."

Textul a fost scris pe versoul scrisorii lui Ștefan cel Mare prin care solicita brăilenilor să se alăture unui anume Mircea, pe care dorea să îl instaleze domn în Ţara Românească. Nu se cunoaște autorul acestui text, dar presupunem că este o creație colectivă („de la toţi boierii brăileni şi de la toţi cnezii şi de la toţi rumânii, scriem ţie"). Acest text reflectă opțiunea boierilor munteni de a rămâne sub suzeranitatea otomană și de a nu se angaja în lupta antiotomană pusă la cale de Ștefan cel Mare.

În studiul lui Nicolae Rotund *Două secole de pamflet românesc* se menționează că primul pamfletar român este cronicarul Eftimie [*apud*8, p. 22], deși trebuie să facem precizarea că acesta a scris în slavonă.

Prin urmare, susținem ipoteza că primele pamflete în română sunt cele scrise de cronicarii munteni, pe care îi succedă Ionică Tăutu. Modelul pamfletului lui Ionică Tăutu este de multe ori pus în comparație cu modelul lui Paul-Louis Courier. Trebuie să remarcăm totuși că stilul lui Tăutu este încă în urmă față de stilul lui Courier, aceasta explicându-se în principal prin nivelul de dezvoltare al presei românești față de cel al presei franceze și, implicit, prin nivelul de dezvoltare al limbii literare românești față de cel al limbii literare franceze. Presa românească e mai tânără cu aproape două secole decât cea modială, dacă luăm în considerare că primele ziare românești (*Curierul românesc* și *Albina românească*) au apărut abia în 1829, în timp ce în Germania, de exemplu, prima gazetă a apărut în 1609, iar în Franța – în 1631 [5, p. 32]. Despre diferența dintre stilul lui Tăutu și cel al lui Courier scrie și C. Mihuleac în studiul său *Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură?*: „De pildă, Ionică Tăutu este contemporan cu Paul-Louis Courier, ba îi mai cunoaște foarte bine și opera. Dar, între calitatea literară a strigărilor celui dintâi, în număr de patru, și paginile ca niște „giuvaere fin cizelate", cum le caracteriza Sadoveanu în „Lumea" (1925), ale celui de-al doilea, e o distanță artistică de cel puțin două secole." [5, p. 32]. Chiar dacă nu negăm această diferență, trebuie să recunoaștem valoarea activității lui Ionică Tăutu pentru dezvoltarea genului pamfletar românesc. Încă Alecu Russo spunea despre Tăutu că este un „pamfletist călduros și convins, în corespondență cu toate partizile, judecându-le toate și iar singur de o partidă: partida Țării. Fără Tăutu, istoria nu se poate înțelege." [*apud*7, p. 54]. Cercetătoarea M. Răduță îl numește „ultimul retor *en soi*" [7, p. 55], considerând că activitatea lui Tăutu marchează trecerea spre pamfletul dirijat de politicile redacționale și de preferințele publicului.

Următoarea figură de mare importanță în evoluția pamfletului românesc este Ion Heliade-Rădulescu, considerat de cercetători drept „ctitor al pamfletului românesc modern" (Mihuleac, Rotund). Contribuția lui Rădulescu pentru presa românească și, în particular, pentru pamfletul românesc este de necontestat. M. Răduță apreciază pamfletul lui Rădulescu drept „unul dintre primele exemple de gen unde autorul manevrează conștient invectiva și ironia nemiloasă pentru dicreditarea adversarului (de cele mai multe ori personal)" [7, p. 100].Lui Heliade-Rădulescu îi aparțin pamflete precum*Ingratul*,*Domnul Sarsailă autorul* (deși nu este un pamflet în întregime, având mai mult tendințe satirice), *Scrisoare către cenzor*, *Cuconu Drăgan*. Pamfletele lui Rădulescu sunt tăioase, pătrunse de ură și agresivitate, cu portretizări grotești, cu atacuri și injurii:

> Pribeag vei fi în lume, fără lăcaș, culcare,
> Și cin'te va atinge se va simți turbat;
> Nici viermii în mormântu-ți nu vor afla mâncare,
> Că vor muri d-otravă din trupu-ți veninat. (*Ingratul*)

> Te-ai socotit, oare, că o să te rabd până în sfârșit? Rabdă cineva pe tâlhari când le cade în mână, rabdă pe cei cunoscuți de nebuni, rabdă niște javre ce latră fără a cuteza vreodată să muște și fără a putea, nu însă și un om plătit a întâmpina ispitele oamenilor ticniți și se face el însuși ispita; în sfârșit, rabdă cretinul pe omul ce îl supără, nu însă și pe diavolul ce îl ispitește. Nu, domnule cenzor, nu te poci răbda. (*Scrisoare către cenzor*)

Secolele XIX și XX au dăruit românilor a serie de scriitori careau practicat pamfletul și au contribuit la dobândirea libertății de expresie. În antologia *Îi urăsc, mă!* lingvista M. Răduță enumeră o serie de pamfletariromâni: Dimitrie Bolintineanu, autorul pamfletelor *Restaurațiunea, Situațiunea, De la albi la roșii și de la roșii la albi*; Cezar Bolliac, cu renumitul *Mozaic social*;Mihai Eminescu, cu articole pamfletare din *Timpul* (*Ca la noi la nimenea, Dorobanții, [N-a trecut mult...]* ș.a.); Ion Luca Caragiale, cu pamfletele *Liberalii și conservatorii, Reacțiunea, Monumentul lui Brătianu, Rărunchii națiunii* etc.); Tudor Arghezi, autorul renumitului pamflet *Baroane!* și al romanului-pamflet *Cimitirul Buna-Vestire*; Nicolae Cocea, cu ale sale *Titu Maiorescu, Vițelul de aur, Trăiască regele!* ș.a.; Ion Vinea, cu pamfletele *Între afaceri și epidemii, Spovedania unuia, Urgia fiscală, Pamflet și pamfletari* ș.a.; Eugen Lovinescu, autorul pamfletelor-*Faza a treia a evoluției mele critice, Brânza și talentul*; Petre Pandrea, cu pamfletele *Coif lângă biserică..., Argetoianu* și *Un erou al timpului nostru*; Isac Ludo, autor al pamfletului *Arhitectul și englezoaica, roman al dramei judaice*; Pamfil Șeicaru, cu pamfletele *Tudor Arghezi: tejgheaua cuvintelor* și *Parodia lui Dorian Gray: N.D. Cocea*. Este total adevărat că scriitorii pe care i-a inclus M. Răduță în antologie sunt personalități reprezentative ale pamfletului românesc, la care ar trebui să-i adăugăm pe Geo Bogza (autor al pamfletelor *Instantaneu în zorii zilei..., Intereseul poartă fesul*ș.a.) și Camil Petrescu (cu pamfletul *Greșelile de tipar*). Bineînțeles, lista ar putea fi completată cu multe alte personalități românești care au cel puțin o scriere cu elemente de pamflet. De exemplu, în antologia *Capodopere ale pamfletului românesc*[3], Vlad Hogea include scrieri ale unor personalități marcante, cum ar fi Ion Ghica, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Vlahuță, Zaharia Stancu, Mircea Eliadeș.a.

Dintre pamfletarii pe care i-am citat *supra,* o atenție deosebită merită Tudor Arghezi, una dintre personalitățile-cheie ale pamfletului românesc. Cercetătoarea M. Răduță apreciază valoarea pamfletelor sale, menționând: „Textele sale pamfletare sunt reperul esențial pentru întreaga cercetare literară asupra subiectului, iar fragmente din artele sale poetice au circulat și încă mai circulă în loc de definiții ale genului.” [7, p. 168].Reprezentative pentru activitatea pamfletară argheziană sunt pamfletele *Baroane!*, pentru care în 1943 a fost închis la Târgu-Jiu pentru trei luni, și *Cimitirul Buna-Vestire*, considerat cel mai bun roman al scriitorului.T. Arghezi a scris pamflete la revistele *Facla, Viața românească, Teatru* și *Rampa*. Pamflete conțin volumele sale *Poarta neagră* și *Stihuri pestrițe*.

O altă personalitate pe care trebuie să o menționăm este Pamfil Șeicaru, care s-a remarcat în istoria pamfletului prin visul său de a întocmi o antologie a pamfletului. Pamfletele sale poartă marca neputinței, fiind un ecou al unui îndurerat deznădăjduit.

Secolul al XXI-lea constituie o nouă etapă în evoluția pamfletului românesc. În timp ce în Franța se vorbește despre ipoteza declinului genului pamfletar, datorat civilizării și pacificării vieții politice, în spațiul românesc pamfletul cunoaște o dezvoltare considerabilă, fiind practicat de o serie de publiciști precum: Mircea Dinescu, Cristian Tudor Popescu, Alex Ștefănescu, Tudor Octavian, Lelia Munteanu, Andrei Pleșu, Ioan Groșan, Mircea Mihăieș etc. În spațiul basarabean pamfletul se leagă în special de numele lui Constatin Tănase și Viorel Mihail.

De-a lungul evoluției sale, pamfletul a constituit un instrument al scriitorilor și publiciștilor de a-și manifesta dezacordul, indignarea, nemulțumirea și, uneori, de a se răfui cu adversarii lor. Cu unele diferențe de ordin stilistic, pamfletele românești constituie o radiografie o societății, atacând cu violență aspectele negative ale realității sociale și politice, anumite tare morale, anumite persoane sau grupuri de persoane etc. Datorită acestui fapt, pamfletele au o valoare documentară și istorică considerabilă, fiind probe veritabile ale vieții sociale din secolele trecute, precum și mostre ale limbajului din diferite perioade.

Urmărind activitatea pamfletarilor români din secolele XIX–XX, deducem că pamfletul românesc a parcurs un lung drum de cizelare și afirmare, astfel încât să ajungă astăzi la o nouă etapă de dezvoltare. În prezent pamfletarii sunt în căutarea de noi forme de exprimare – expresive și accesibile publicului. În acest sens un important spațiu de afirmare a pamfletului îl constituie Internetul, cu multiplele posibilități pe care le oferă, emisiunile televizate, radioul, chiar rapul.Este imposibil să ne imaginăm inexistența pamfletului în presa actuală, când libertatea de expresie este mai mare ca altădată.

BIBLIOGRAFIE:

1. BELLENGER Y. Le pamphlet avant la pamphlet: le mot et la chose. Disponibil: http://www.persee.fr/doc/caief_0571-5865_1984_num_36_1_1923. Accesat: 22.02.18.
2. HASTINGS M. ș.a. Les mutations du pamphlet dans la France contemporaine. În: Mots. Les langages du politique, 91/2009, p. 5-17. Disponibil: http://journals.openedition.org/mots/19159. Accesat: 22.02.18.
3. HOGEA V. Capodopere ale pamfletuluiromânesc. București: Ed. Business Adviser, 2011. ISBN: 978-606-92913-0-6.
4. IERUSALIMSKAYA A.O.Poetica pamfletului englez din secolul al XVIII-lea. În:Вестник Нижегородского университета им. Н.И.

Лобачевского, 2016, nr. 2, p. 217-221. Disponibil: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/19931778_2016_-_2_unicode/30.pdf. Accesat: 16.02.2019.
5. MIHULEAC C. Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură? Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009. ISBN 978-973-703-463-2.
6. MOLEA V. Oralitatea în textul publicistic actual românesc. Chișinău: Prut Internațional, 2016. 252 p.
7. RĂDUȚĂ M. „Îi urăsc, mă!” O antologie a pamfletului. De la cronicarii munteni la Pamfil Șeicaru. București: Humanitas, 2017. 288 p. ISBN 978-973-50-5651-3.
8. RĂDUȚĂ M. „Nici mănuși, nici milă.” Trei pamfletari interbelici. Editura Universității din București, 2013. 264 p. ISBN 978-606-16-0306-0.
9. ZAFIU R. De pamflet. În: Dilema Veche, nr. 512, 5-11 decembrie 2013. Disponibil: http://dilemaveche.ro/sectiune/tilc-show/articol/de-pamflet. Accesat: 22.02.19.